

МИХАЙЛОВ В. О.,
старший викладач кафедри правосуддя
(Державний університет
інфраструктури та технологій)

УДК 343.983

РЕФОРМУВАННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються правові й організаційні проблеми експертного забезпечення правосуддя в Україні, звертається увага на необхідність його вдосконалення шляхом підвищення правового забезпечення.

Ключові слова: проблеми експертного забезпечення правосуддя в Україні.

В статье рассматриваются правовые и организационные проблемы экспертного обеспечения правосудия в Украине, обращается внимание на необходимость его совершенствования путем повышения правового обеспечения.

Ключевые слова: проблемы экспертного обеспечения правосудия в Украине.

This article considers the legal and organizational problems of expert support of justice in Ukraine, drawing attention to the need for its improvement by increasing of legal security.

Key words: problems of expert support of justice in Ukraine.

Метою реформи судово-експертного забезпечення є побудова за європейським зразком реально незалежної від органів досудового слідства, високопрофесійної, відкритої для суспільного контролю мережі експертних підрозділів, покликаних виконувати важливу для правової держави місію – сприяти утвердженню правосуддя в Україні. Серед питань надійного наукового забезпечення правосуддя в Україні важливе місце посідає вдосконалення організаційно-правових основ регулювання судово-експертного забезпечення правосуддя в Україні. У п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України вказано, що визначення засад судової експертизи має здійснюватися виключно законами України [1]. Складовою частиною судового процесу, що відноситься до розділу «Докази» будь-якого з кодексів, є судова експертиза, тому реформування судової системи в Україні без реформування судово-експертної галузі неможливе. На жаль, за час, що минув із дати ухвалення Закону України «Про судову експертизу», систему незалежної судової експертизи так і не було побудовано.

Організаційно-правовим основам регулювання судово-експертного забезпечення правосуддя в Україні присвячено досить багато наукових досліджень вітчизняних науковців, зокрема: В.Г. Гончаренка, А.В. Іщенка, Н.І. Клименко, В.К. Лисиченка, М.В. Салтевського, М.Я. Сегая, Е.Б. Сімакової-Сфремян, С.І. Тихенка, В.Ю. Шепітька, М.Г. Щербаковського та ін. Про актуальність дослідження цього питання свідчить процес реформування правової сфери України.

Закон України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 р. визначає правові, організаційні та фінансові основи судово-експертної діяльності [2]. Практика застосування Закону показала важливість встановлених ним положень, а також необхідність подальшого вдосконалення окремих його норм, виходячи з того, що за час його правозастосування Верховною Радою України ухвалено та введено в дію Цивільний процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України, якими уточнено статус судового експер-

та і порядок призначення судових експертиз, а також місце й особливості судової експертизи в системі процесу доказування. Принципово нові підходи внесено в систему кримінального судочинства України з ухваленням Кримінального процесуального кодексу України, новели якого суттєво торкнулися всіх без винятку стадій кримінального процесу, зокрема й самого поняття та порядку призначення і проведення судової експертизи.

Основна ідея закону України «Про судову експертизу» полягає в тому, щоб регламентувати порядок підготовки й атестації осіб, бажаючих отримати статус судового експерта. Тобто для експертного висловлення думки особі недостатньо бути спеціалістом у певній сфері, вона ще повинна підтвердити свою кваліфікацію й отримати статус судового експерта. Така ситуація дещо ускладнює розвиток судової експертизи.

По-перше, сфера людської життєдіяльності є такою широкою, що практично неможливо передбачити, в якій саме галузі знань може знадобитися фахівець, який би допоміг суду вирішити те чи інше питання, що вимагає спеціального пізнання. Навіть залишена законодавцем лазівка, яка дозволяла раніше суду вдаватися до послуг неатестованого експерта, у світлі останньої редакції Закону України «Про судову експертизу» також блокується, оскільки ч. 3 ст. 7 цього Закону закріплює вимогу обов'язкової атестації та реєстрації використовуваних у проведенні експертизи методик. Отже, навіть залучення судом унікального у своїй області, але не зареєстрованого, експерта ставить під сумнів його висновки через те, що він використовував методики, які мали бути спочатку проатестовані й зареєстровані у відповідному реєстрі методик.

По-друге, фактично виявилися заблокованими дослідження із транспортної трасології, проведені експертами за запитом зацікавлених осіб, і передусім страхових компаній. З огляду на постійне зростання завантаженості інститутів судових експертиз, такі дослідження все частіше останнім часом проводили недержавні експертні організації. Водночас через відмову Міністерства юстиції атестувати за цією спеціальністю експертів недержавних структур лише використання інститутських фахівців дозволяло якось задовольняти зростаючий попит на такі дослідження.

Це далеко не всі спірні аспекти Закону України «Про судову експертизу», що викликають значні труднощі в кримінальному процесі. Зазначена проблема потребує професійного вирішення, яке можливо одержати шляхом звернення до досвіду певних західних країн.

Наприклад, у жодній із країн Європейського Союзу подібного закону немає взагалі. У Німеччині судовим стає експерт, приведений судом до присяги. Водночас кожна зі сторін процесу (як кримінального, так і цивільного) може самостійно провести у справі необхідну експертизу, а конкуренція декількох експертиз є досить звичайною для судової практики Німеччини справою. Для зручності суд може, звичайно ж, скористатися одним із галузевих реєстрів, в якому представлена інформація про осіб, що володіють спеціальними знаннями (наприклад, реєстр торгово-промислової чи ремісничої палат). Проте, сам факт перебування в цьому реєстрі не дає жодних переваг перед фахівцями, які в ньому не зазначені.

У Франції експерти обираються серед осіб, які занесені до національного реєстру, складеного бюро касаційного суду, або одного зі списків, складених апеляційними судами, узгоджених із генеральним прокурором. Спеціалісти, які бажають стати експертами, подають про це заяву до відповідного суду. Вони мають бути не молодшими 30 і не старшими 70 років. Під час занесення їх до одного зі списків експерти приносять перед апеляційним судом, у районі компетенції якого розташоване їхнє постійне місце проживання, присягу про те, що вони будуть виконувати свої обов'язки, подавати доповіді й робити висновки по честі й совісті. Вони не повинні відновлювати присягу за кожним викликом. Ці фахівці називаються присяжними експертами.

Законодавство Франції дозволяє залучати як експертів і фахівців, які не є присяжними експертами. Вони приносять присягу перед слідчим суддею чи магістром, призначеним судовим органом, за кожним викликом.

В Англії експерт в англійському суді також виступає як свідок, але на відміну від звичайного свідка дає показання, викладаючи свою думку щодо різних фактів. У процесі діє

також принцип змагальності експертизи. Поліцейський чиновник, який проводив яке-небудь спеціалізоване дослідження у справі, може бути залучений однією зі сторін (найчастіше обвинувачем) до участі в процесі як свідок і під присягою дати показання про проведені ним дослідження та їх результати, а також висловити свою думку.

Кожна зі сторін може доручити проведення спеціальних досліджень будь-якій компетентній особі незалежно від того, де вона працює, і залучити її до участі в суді як обізнаного свідка. Відповідно до принципу змагальності експертизи, сторони можуть залучити до участі в процесі своїх експертів для проведення контрекспертизи для заперечення висновків експерта протилежної сторони. Кваліфікація експерта й результати дослідження можуть бути завжди перевірені під час перехресного допиту.

У Сполучених Штатах Америки експертиза в процесі має змагальний характер. Кожна зі сторін за власною ініціативою запрошує одного або декількох експертів. Якщо одна сторона провела експертизу, друга має право провести контрекспертизу. На суді експерт допитується як свідок, але на відміну від звичайного свідка він не дає показання про відомі йому факти, а висловлює свою думку щодо різних фактів.

В Україні є маса громадських організацій і різних асоціацій, які об'єднують фахівців тієї чи іншої області (наприклад, оцінювачів, аварійних комісарів, аудиторів тощо), які можуть давати суду свої висновки з питань, що потребують спеціальних знань, не обов'язково надавати їхнім висновкам статусу судової експертизи, їхні дослідження можна закріпити законодавчо як висновки спеціаліста. На нашу думку, необхідно розвивати та законодавчо закріпити інститут спеціаліста із правом надання висновку спеціаліста з питань, де проведення судової експертизи за чинною процедурою є недоцільним.

Ключовою проблемою судово-експертної галузі є дискримінаційне положення так званих недержавних експертів, які сьогодні існують «не завдяки, а всупереч» чинному законодавству України, створюючи багато незручностей монопольній державній експертизі.

Завдяки відвертій дискримінації з боку держави, насамперед Міністерства юстиції, недержавна судова експертиза так і не змогла стати інструментом конкуренції знань і досвіду, без чого не може бути розвитку будь-якої наукової галузі. Прикладом такої державної дискримінації є нормативні акти Міністерства юстиції, зокрема, наказ Міністерства юстиції «Про затвердження Положення про Центральну експертно-кваліфікаційну комісію при Міністерстві юстиції України та атестацію судових експертів».

За відсутності конкуренції державні експертні установи поступово перетворилися на монопольних володарів істини, що аж ніяк не сприяє забезпеченню якості й об'єктивності їхньої роботи.

Не сприяло розвитку судової експертизи і створення системи атестації приватних судових експертів через Центральну експертно-кваліфікаційну комісію Міністерства юстиції. Ця система лише призвела до розквіту корупції та тотального тиску на недержавних експертів. Враховуючи той факт, що приватні судові експерти повинні через три роки знову проходити стажування та переатестацію, вони стали заручниками чиновників, які мають вплив на рішення Центральної експертно-кваліфікаційної комісії. Водночас колективне ухвалення рішення про відмову в присвоєнні кваліфікації дозволяє це робити без загрози притягнення винних осіб до відповідальності за безпідставну відмову. На даному етапі життєвого циклу суспільства судовий експерт – це у всіх відношеннях безособистісна сутність, цілком підконтрольна та залежна від осіб, що складають Центральну експертно-кваліфікаційну комісію (далі – ЦЕКК) й експертно-кваліфікаційну комісію (далі – ЕКК) безпосередньо в інститутах судових експертиз.

Сьогодні Міністерство юстиції в особі створеної при ньому Центральної експертно-кваліфікаційної комісії безпідставно перебрало на себе функцію суду й інших учасників процесу у вирішенні питання, який саме експерт може бути залучений до ролі «особи знаючої» у відповідному процесі, замінюючи суд у питанні оцінки як доказу свідчень, так і висновків «носіїв спеціальних знань». За наявної системи запис у Реєстрі судових експертів є більш вагомим важелем у питанні аргументованості та доведеності думки експерта, аніж його багаторічний досвід і науковий ступінь.

За бажання отримати свідоцтво Міністерства юстиції претендент, наприклад, з економічних спеціальностей (їх всього три – В. М.) має сплатити КНДІСЕ 40 000 гривень. Не меншими є «розцінки», що встановлені посадовцями науково-дослідних інститутів судових експертиз, і по іншим експертним спеціальностям. Сама ж система стажування приватних експертів на базі науково-дослідних інститутах судових експертиз є нічим іншим як фікцією, узаконеним збором немалих грошових сум.

Монопольне становище державних експертних установ Міністерства юстиції – науково-дослідних інститутів судових експертиз призвело до тотального зниження якості виконання експертних досліджень і спотворення принципу незалежності експерта.

Не значно кращою є ситуація, що склалася у відомчих експертних установах (Міністрстві внутрішніх справ, Службі безпеки України, Прикордонній службі, Міноборони – В. М.). Кожна із цих установ не лише за багатьма експертними спеціальностями «дублює» функції судових експертів, реєстр яких веде Міністерство юстиції, але й дуже часто «обслуговує» суто замовні інтереси своїх відомств.

Як бачимо з наведеного, держава не може забезпечити незалежне проведення судової експертизи, змодельована ситуація є нашою сумною дійсністю, яка за останні п'ять років набрала страшних масштабів. Змальована картина є не єдиним недоліком, їй достатньо в підвідомчих актах, створених для укріплення та нарощування корупційних схем.

До реєстру атестованих судових експертів, який веде Міністерство юстиції України, входить понад 1 200 (одну тисячу двісті) фахівців, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, що значно перевищує кількість атестованих експертів, які працюють у державних експертних установах Міністерства юстиції України. Але до постійного складу ЦЕКК не входить жоден представник фахівців, які не є працівниками державних спеціалізованих установ.

Наявність директорів всіх Науково-дослідних установ судових експертиз (далі – НДІСЕ) у складі постійних членів ЦЕКК суперечить принципам неупередженості, об'єктивності та протидії корупції. Директори інститутів є головами ЕКК своїх установ, під їх керівництвом проходить навчання фахівців, рецензування висновків, підготовка матеріалів на ЦЕКК. Як можна проконтролювати діяльність такого постійного члена ЦЕКК? Жоден із директорів не є фахівцем у галузі теорії судової експертизи, про що свідчить відсутність публікацій у фахових збірниках на цю тему.

Міністерство юстиції України не є споживачем експертних послуг. Безпосередніми споживачами цих послуг є суди, правоохоронні органи, адвокати та громадяни. Але ніхто з їхніх представників не входить до складу ЦЕКК і не може впливати на якість підготовки експертних кадрів шляхом перевірки їхніх знань.

Практичні проблеми організації судово-експертної діяльності потребують вирішення шляхом виявлення й усунення різноманітних суперечностей, неузгодженості, пробілів як в організації діяльності експертних установ, так і в управлінні ними [3, с. 6].

Так у ч. 2 ст. 10 Закону України «Про судову експертизу» зазначено, що судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту. Те саме сказано в ч. 3 ст. 10 цього Закону стосовно судових експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ. Вони теж повинні мати відповідну вищу освіту. Але законодавцем не визначений перелік вищих освіт, які відповідають кожній експертній спеціальності згідно з додатком № 6 до Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів.

Також відсутній нормативний акт, в якому дається визначення криміналістичного класу експертиз, а в ч. 3 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» встановлюється обмеження щодо проведення криміналістичних експертиз виключно державними спеціалізованими установами. Мін'юст приводить класифікацію видів судових експертиз за незрозумілими критеріями. Так, на запити «Асоціації незалежних судових експертів України» не була отримана відповідь, за якими критеріями в п. 1.2.1 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень віднесено до криміналістичних

такі експертизи: фототехнічну, портретну; експертизу голограм; відео-, звукозапису; вибухотехнічну; матеріалів, речовин та виробів (лакофарбових матеріалів і покриттів; полімерних матеріалів; волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; скла, кераміки; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; спиртовмісних сумішей; ґрунтів; металів і сплавів; наявності шкідливих речовин у навколишньому середовищі; речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин; харчових продуктів; сильнодіючих і отруйних речовин); біологічну.

Наприклад, біологічна експертиза завжди була окремим класом судової експертизи і ніколи навіть теоретично, навіть дискусійно не розглядалася як рід іншого класу судової експертизи. Галуззю знань, на підставі якої і класифікувався цей клас експертизи, є біологія. Аж ніяк не криміналістика.

Обмеження суб'єктів доказування в праві вибору експерта в галузі криміналістики, судової медицини і судової психіатрії (ч. 3 ст. 7 Закону) суперечить принциповим нормам доказового права і повинно бути усунене [7, с. 17].

На переконання М.Я. Сегая, важливими у вирішенні питань реформування організації судово-експертної діяльності є проблеми оптимізації наукової організації та управління інфраструктурою судово-експертної діяльності, що забезпечують практичну реалізацію її правових і методологічних основ. До таких проблем, на його думку, варто віднести:

- оптимізацію організаційних форм керування державними судово-експертними установами й недержавними експертними структурами;
- уніфікацію науково-методичної й інформаційної бази судово-експертних установ, організацію й координування науково-дослідницької роботи в галузі судової експертизи;
- удосконалення методики та процедури атестації професійних судових експертів;
- організацію базового навчання фахівців у галузі судово-експертної діяльності гуманітарного й природно-технічного профілів;
- удосконалення методичної та профілактичної роботи судово-експертних установ, оптимізацію використання слідчими та судами можливостей судових експертиз [6, с. 30].

Отже, завдання, які постають перед судово-експертними установами, службами та підрозділами в нових умовах, вимагають пошуку та визначення шляхів підвищення ефективності наявної системи організації судово-експертної діяльності, оптимізації її організації та правового забезпечення. Це, насамперед, застосування новітніх досягнень науки і техніки, стандартизація та сертифікація єдиних науково обґрунтованих методик судово-експертних досліджень, вирішення нетрадиційних експертних завдань, скорочення термінів виконання експертиз, підвищення їх об'єктивності, якості та доказової цінності.

На нашу думку, необхідно на законодавчому рівні в нормах процесуального законодавства або в новому Законі «Про судову експертизу» закріпити вимогу, згідно з якою статус експертної організації не може бути вирішальними як у питаннях залучення особи до справи як судового експерта, так і в питаннях оцінки його висновків у суді. Так суспільство зможе вирішити проблему штучної монополії державних експертних установ, яка зараз є одним із головних чинників корупції в цій галузі.

Необхідно також скасувати дискримінуючу норму, яка забороняє недержавним експертам проводити криміналістичні, судово-медичні та психіатричні експертизи. Ця норма перекочувала в Закон «Про судову експертизу» із вже давно скасованого Закону «Про підприємництво» і зараз ніхто толком не розуміє, навіщо існують ці обмеження. Що стосується питань захисту прав громадян, збереження об'єктів дослідження, доступу до державної та воєнної таємниці, то всі вони регулюються відповідними нормами вітчизняного законодавства і не потребують додаткової конкретизації для судово-експертної галузі. Якщо експерт або експертна установа, наприклад, мають намір займатися дослідженням зброї, вони повинні отримати відповідну ліцензію на її зберігання від Міністерства внутрішніх справ. Якщо ж експерт має на меті займатися судово-медичною експертизою, це може бути вирішено в межах ліцензування медичної практики.

Питання методик та інформації, які експерт використовує у своїй роботі, має бути його внутрішнім питанням і ніхто не повинен йому вказувати, де і що необхідно брати. Мі-

ністерство юстиції або експертні установи можуть лише рекомендувати ту чи іншу методику для використання.

Необхідно уніфікувати процесуальне законодавство України з питань призначення та проведення судової експертизи, оскільки в кожній галузі процесу ця діяльність має відмінності в регламентації.

Необхідно обмежити коло функцій керівників державних спеціалізованих установ Міністерства юстиції виключно «організуючими заходами» – забезпеченням розподілу експертизи (комп'ютерного розподілу) на конкретного експерта (якщо інше не вказано в постанові (ухвалі) слідства чи суду, заяви сторони у справі), заміною експерта в разі форс-мажорних обставин і координацією діяльності з іншими судово-експертними установами чи експертами в разі призначення комісійних і комплексних експертиз. Виключити контрольно-оціночну функцію керівника експертної установи щодо дотримання експертом методики під час проведення дослідження як рецидив порушення принципу невторчання в діяльність експерта.

Соціальний захист повинен передбачатися і для діючих на постійній основі недержавних (приватних) судових експертів.

Також необхідно зробити максимально доступною можливість отримання статусу судового експерта. За чинним законодавством, до відповідного кваліфікаційного іспиту допускаються особи, які володіють спеціальними знаннями та пройшли стажування в державній установі. Проте обмеження проведення стажування лише державними установами може викликати затримки через завантаженість працюючих експертів і є недешевим задоволенням, оскільки проводиться індивідуально для кожного стажера.

Варто дозволити проводити стажування приватним експертам і зменшити вартість його проходження в державних установах завдяки проведенню колективних занять, що позитивно вплине на конкуренцію серед майбутніх судових експертів. Але водночас необхідно забезпечити якість кваліфікаційного іспиту для майбутніх експертів і максимальну відкритість його проведення для попередження випадків корупції.

Відкритість проведення таких іспитів може бути забезпечена завдяки включенню до складу Центральної експертної кваліфікаційної комісії Міністерства юстиції України представників громадських організацій із наглядовими функціями, причому склад таких представників повинен буди максимально відкритим.

Також важливим є питання контролю та відповідальності судових експертів за підписані ними експертизи. Доцільним було б створення саморегулюючої громадської організації судових експертів на зразок адвокатських асоціацій. А для запобігання випадкам «корпоративної солідарності» необхідно залучати до управління такої організації практикуючих адвокатів і суддів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : чинне законодавство станом на 5 вересня 2011 р. : Відповідає офіц. тексту. – К.: Алерта ; ЦУЛ, 2011. – 96 с.
2. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232.
3. Новиков С.Н. Организационно-правовые основы экспертно-криминалистической деятельности в органах внутренних дел : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Судебная власть; прокурорский надзор; организация правоохранительной деятельности; адвокатура» / С.Н. Новиков ; Академия права и управления Федеральной службы исполнения наказаний. – Рязань, 2005. – 229 с.
4. Про підприємництво : Закон України від 7 лютого 1991 р. № 698-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 14. – Ст. 168.
5. Про ліцензування певних видів господарської діяльності : Закон України від 1 червня 2000 р. № 1775-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.
6. Сегай М.Я. Судова експертологія : об'єкт, предмет, природа й система науки / М.Я. Сегай // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. ма-

теріалів : до 80-річчя заснування Харківського НДІ судових експертиз / за ред. А.П. Засць, М.Л. Цимбал та ін. – Х. : Право, 2003. – Вип. 3. – 592 с.

7. Експертизи у судовій практиці : [наук.-практ. посібник] / за заг. ред. В.Г. Гончаренка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком-Інтер, 2010. – 400 с.

8. Ієрусалимов І.О. Інформаційне забезпечення використання науково-технічних досягнень у розслідуванні злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / І.О. Ієрусалимов. – К., 1998. – 19 с.

9. Іщенко А.В. Теорія і практика криміналістичного забезпечення процесу доказування в розслідуванні злочинів / А.В. Іщенко, І.О. Ієрусалимов, Ж.В. Удовенко. – Київ : ЦУЛ, 2007. – 160 с.

10. Скороченко П.Т. Криміналістика. Техніко-криміналістическое обеспечение расследования преступлений / П.Т. Скороченко. – М. : Былина, 1999. – 272 с.

11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://onovlenakraina.com/blog_view_37.

